

Intervju z dr. Milanom Sagadinom, dobitnikom nagrade Slovenskega arheološkega društva v letu 2018

© Verena Perko

Dr. Milan Sagadin je bil, ko sem davnega leta 1971 začela študirati na Oddelku za arheologijo, že v drugem letniku. Njegov letnik je bil, vsaj tako so (oni sami zase) radi trdili, legendaren. Dragan, Miha, Milan, Janez, Kristina, Alenka ... Takrat sicer nisem razumela, zakaj so bili legendarni. Ampak nam, brucem, tako ali tako ni bilo, da bi razmišljali. Legende so bile zato, da bi jih sprejemali kot legende, in ne kot nekaj, o čemer bi bilo dovoljeno razmišljati. Se pa zagotovo spomnim, da je bil Milan odličen študent arheologije in umetnostne zgodovine, atlet, tekač na srednje proge in v prostem času navdušen »oglednik« vseh slovenskih kulturnih spomenikov in arheoloških najdišč. (Pa kaj mu pomaga, smo stokale brucke, če ti pa pride z belo srajco na brucovanje!). Kakor koli. Po diplomi je nastopil službo na Zavodu v Kranju in tam ostal vse do upokojitve.

Ko sem leta 1997 nastopila službo v Gorenjskem muzeju, sva postala bližnja sodelavca. S svojim izjemno bogatim znanjem in izkušnjami mi je stal ob strani pri marsikateri razstavi, pomagal razvozlati marsikatero nerešeno dokumentacijo iz starih izkopavanj. Stalna razstava Železna nit bi nikoli ne bila takšna, kot je, brez njegove izčrpne pomoči. Kot višek priznanja pa bi bilo treba vzeti, da me je povabil na izkopavanja na Ajdno. Bila sem edina ženska v moški ekipi. Zjutraj navsezgodaj so se vsi dedci postavili pred navpične skale in mi na široko razložili: *Tole je plezalna pot na Ajdno. Za domačine. Pritepenci in stare babe pa grejo tamle naokoli ...* In sem na Ajdno splezala vsako jutro sproti (*tudi če crknem, golazen dedčevska!*). Ajdna me je bogato nagradila. Dan, ko je Milan odšel v dolino po opravkih, je »padla« iz nasutja slovenska ostroga. In kot bi to ne bilo dovolj, se je popolnoma enako zgodilo tudi naslednje leto. Ostroge za pritepence in stare babe ... Milan mi tega najbrž ne bo nikoli povsem odpustil. In na sumu ga imam, da je iz strahu pred tretjo ostrogo raje nehal kopati na Ajdno.

Vesela sem, da so me na Arheu zaprosili za intervju z njim. Zastavila sem ga tako, da bo marsikomu v dragoceno branje. Dr. Milanu Sagadinu pa se zahvaljujem za to, da nam je dovolil sprehoditi se skozi njegova dolga in lepa arheološka leta.

Biti arheolog je za marsikoga nekaj sanjskega. V resnici je študij arheologije na Univerzi v Ljubljani (nam, ki smo bili študentje na začetku sedemdesetih let) omogočil stik z imenitnimi profesorji. Kako se spominjaš tega časa in koliko je tvoj študij in zgled tvojih učiteljev vplival na kasnejše delo?

Milan Sagadin, oktober 1991,
pred otvoritvijo razstave Pismo brez pisave.
Foto: Tomaž Lauko, Narodni muzej Slovenije.

Začetek mojega študija bi lahko označil z eno samo besedo: zmeda! Tako na umetnostni zgodovini kot na arheologiji sem padel v sredo cikličnih predavanj, brez osnovnih pojmov, brez poznavanja terminologije, brez časovne orientacije ... Poleg tega sem mislil, da je treba vso posredovano literaturo takoj preštudirati. Ko sem po prvem predavanju pri prof. Gabrovcu v knjižnici nakopičil vse knjige, ki jih je profesor navedel za temo, ki jo je s predavanjem obdelal, je bil kup visok preko 1 m, mene pa je popadla groza! Ampak postopoma so stvari prišle na svoje mesto, teme so pričenjale dobivati rep in glavo. Predvsem je bil duša vsega študija arheologije takrat prof. Gabrovec. Veliko je zahteval, ampak še mnogo več dal. Njegovega predavanja o selitvi Indoevropejcev in s tem v zvezi z nastopom železne dobe ne bom pozabil do smrti! Obvladal je vsa področja – zgodovinska ozadja, lingvistična vprašanja, literarno ustvarjalnost dobe, njen duhovni svet, da ne govorimo seveda o materialni kulturi. Nepozabno! Predavanja je nato nadgrajeval še z osebnim druženjem in razgovori ob izkopavanjih v Stični. Resnično je bil profesor, ki je študenta tudi osebno

oblikoval. Prof. Kastelic je briljiral predvsem pri predavanjih iz umetnosti Grčije in Rima (nepozabna tema: rimski portret). V materialni kulturi antike je žal ostala vrzel, ki sem jo bridko občutil ob kasnejšem samostojnem delu. Pri prof. Bregantovi je bil takrat aktualen predvsem zanimiv poizkus aplikacije umetnostnozgodovinske metodologije na obravnavo gradiva z Ljubljanskega barja – arheološka stroka ga sicer ni pozitivno sprejela, zame pa je bil zanimiv. Študij zgodnjega srednjega veka je bil takrat bolj slabo organiziran in stiki z gostujočima profesorjema (prof. Vinski in prof. Marušič) neredni. Znanje sem poskušal dopolnjevati tudi s terenskim delom; med vsakimi počitnicami sem se zrinil na kakšna izkopavanja (terensko delo takrat ni bilo del študijskega programa), gledal pa sem, da so bila ta izkopavanja čim bolj različna (skeletno grobišče, prazgodovinska naselbina, gomila, antična trdnjava itd.). Metodologijo smo se učili na ta način – kakršna koli je že bila.

Poleg arheologije si študiral tudi umetnostno zgodovino. Ali je tvoje obsežno, interdisciplinarno znanje vplivalo na kasnejše odločitve? Vemo, da si začel in končal službovanje na Zavodu za spomeniško varstvo v Kranju; katerih znanj si imel dovolj in česa ti je močno primanjkovalo?

O obsežnosti mojega znanja bi se seveda dalo debatirati – vedno sem občutil predvsem pomanjkljivosti. Sicer pa za kakšne odločitve, ki bi temeljile na strokovnih preferencah, ni bilo prilike. Pograbil sem prvo delo, ki se je ponudilo, in to je bilo delo na Zavodu za spomeniško varstvo v Kranju kot konservator za spomenike ljudske revolucije. Težko bi to delo dobil, če ne bi imel tudi diplome umetnostne zgodovine, vendar delo ni bilo kakšen poseben strokovni izziv. Zato sem vseskozi pokrival tudi področje arheologije (zavod takrat še ni imel zaposlenega arheologa). Kot konservator arheolog sem bil zaposlen šele 10 let kasneje. Videl pa sem, da me je študij arheologije kar dovolj dobro usposobil za delo na zavodu, študij umetnostne zgodovine pa ne. Ta študij je sicer dajal dovolj znanja, vendar ne tistega, ki bi ga za tako delo potreboval. Za obe področji pa mi je za delo na Zavodu primanjkovalo predvsem znanja s področja zakonodaje in gradbeništva.

Ko si sprejel službovanje v Kranju, na kakšno situacijo si naletel na področju arheološke dediščine? Kakšno je bilo stanje arheologije, arheološke dediščine in njenega varovanja na Gorenjskem?

Takrat je področje arheologije na Gorenjskem pokrival arheolog Gorenjskega muzeja Andrej Valič. Že kot študent sem veliko sodeloval z njim, ga spremljal na terenu in delal na njegovih izkopavanjih. Pravzaprav sem že kot osnovnošolec in dijak cele ure visel na ograji, ki je obdajala izkopavanja okrog Župne cerkve v Kranju. Valič je bil predvsem odličen topograf. Znal si je vzeti čas za ljudi in dojemanje terena, s svojo domačo govorico se je znal ljudem približati in na ta način izvedeti marsikaj. Seveda pa sem potem na Zavodu ugotovil, da je to predvsem privilegij delavcev v muzejih; konservatorji nikoli nismo imeli dovolj časa in s svojimi zahtevami smo preveč v živo zadevali v interese ljudi, tako da nam niso toliko zapupali. Zato sem se prva leta dela na Zavodu na terenu pogosto izdajal za muzealca. Andrej Valič je oblikoval prve sezname arheoloških lokacij na Gorenjskem in skupaj z dr. Ivo Curk izdelal tudi njihovo okvirno valorizacijo in varstvene režime. Vendar ti sezname in varstveni režimi niso imeli take teže kot danes – veliko se je bilo treba pogajati z gradbeniki, sklepati kompromise, prilagajati metodologijo, improvizirati ... Zakonodaja, ki je načelno sicer štela kulturno dediščino, takrat še ni bila tako dorečena. Valičevi sezname tudi niso zajemali vzhodnega področja teritorija, ki ga je pokrival Zavod (občine Domžale, Mengeš in Kamnik, zlasti Tuhinjska in Moravska dolina, Črni graben). Tam je bilo treba temeljite topografije še opraviti. Vendar pa se je takrat za izvedbo topografije dalo pridobiti posebna sredstva, tako da sem topografske podatke lahko dopolnjeval z manjšimi sondiranjmi

Kot uslužbenec Zavoda za spomeniško varstvo si opravljal raznolika dela, pa vendar, bil si predvsem arheolog. Številna najdišča si raziskoval, vodil izkopavanja in veliko odkopanega gradiva tudi predstavil v svojih študijah. Lahko našteješ najpomembnejše?

Glavnina mojega dela je bila osredotočena na Kranj (Križišče Iskra, Župna cerkev, naselbinska izkopavanja okrog Kieselsteina, na Pungartu itd.), na Mali grad v Kamniku (izkopavanja – taka in drugačna, konservatorsko delo) in na Ajdno (konservatorska dela). Izven teh centrov je bilo veliko zaščitnih posegov skoncentriranih še v Mengšu in v vaseh pod Stolom (Moste, Breg, Smokuč, Doslovče ...). Sicer pa je bilo delo raztreseno po sedanjih 21 občinah. Dokler sem štel, je bilo različnih posegov že preko 100.

Kaj so tvoje raziskave doprinesle v Kranju ter kako bi ocenil stopnjo znanja na začetku tvojega službovanja in ob zaključku. Katera so največja nova odkritja v Kranju?

Kranj je bil takrat, ko sem jaz nastopil službo, znan predvsem po svojih grobiščih, zlasti obeh najpomembnejših – Lajh iz obdobja preseljevanja ljudstev in Župna cerkev iz obdobja zgodnjega srednjega veka. K temu sem dodal raziskave grobišča na desnem bregu Save (križišče Iskra), raziskave notranjosti župne cerkve (ki so omogočile vsaj približno rekonstrukcijo zgodnje-krščanskega cerkvenega kompleksa), boljše poznavanje obsega grobišča v Lajhu, predvsem pa odkritje neolitske poselitve v Kranju, mnogo boljše poznavanje zgodnjeantične poselitve v Kranju (s sledovi rimske vojske), odkritje zgodnjeantičnega in poznoantičnega obzidja ter poznoantično poselitev s polzemljankami. O poznoantični steklarski delavnici bo verjetno v stroki še govora, saj argumenti proti njej ne odgovorijo na vse argumente zanje. V zadnjih letih ta odkritja dopolnjujejo številne raziskave, ki jih opravljajo mlajši kolegi, tako da pomen naselbinskih najdb v Kranju že dosega pomen najdb z njegovih grobišč – pomislimo samo na najdbo obeh lamelnih oklepov.

Izkopaval in objavil si Kranj Križišče, velik del gradiva, odkritega pri Župni cerkvi, in mnoga druga najdišča iz časa »slavike«. Katera spoznanja so ti raziskave omogočile (vemo, da si uspel prepoznati kranjske delavnice, da si časovno opredelil poselitev kranjskega mestnega prostora itd.) ter na kaj si kot prvi opozoril tedanjo znanstveno in širšo skupnost?

Če se omejim na zgodnji srednji vek, mislim, da je pomembna identifikacija najmlajših poznoantičnih pokopov v spodnjem sloju skeletnih grobov na križišču pred Iskro in v okolici Župne cerkve. To nam omogoča, da v Kranju govorimo o kontinuirani poselitvi od pozne antike dalje. Če pa datacije staroslovanskih grobov v Kranju primerjamo z datacijami manjših slovanskih grobišč v okolici mesta (Gorenja Sava, Srednje Bitnje, Drulovka, Mlaka), lahko opazimo proces, ki je pripeljal do formiranja prvih prafarnih središč. Tudi primerjava datacij zgodnjeantičnih najdb v mestu in antičnih najdišč v okolici lepo pokaže proces romanizacije ozemlja od zasedbe dalje.

Kolikor te poznam, vem, da si navkljub navezanosti na slovansko tematiko najraje raziskoval Ajdno. Lahko na kratko očrtaš zgodovino raziskav in posege, ki so sledili na tem izjemnem visokogorskem najdišču? Zakaj je prišlo do zahtevnih in izredno težavnih konservatorskih del na Ajdni?

S tem vprašanjem si dregnila v mojo srčno rano. Če imaš namen ta intervju objaviti v nadaljevanjih ali pa z njim zasesti celotno številko Arhea, bom nanj odgovoril. Torej – odkritje Ajdne je bilo zame tudi izjemno čustveno doživetje. Prvi dan sondiranja leta 1976 pod vodstvom g. Valiča smo naleteli na vogal objekta z lizeno – sveže diplomirani učenec prof. Marušiča sem si takoj drznil domnevati, da gre za cerkev. Naslednjo noč od razburjenja nisem zatisnil oči, naslednji dan pa je lilo kot iz škafa. S prijateljem, ki je bil v podobnem stanju, sva ob soglasju g. Valiča kljub temu odšla na Ajdno (takrat smo še vsak dan hodili tja iz doline z vsem orodjem vred, pri čemer nanjo še ni vodila nobena steza). Zastavila sva sondo na vzhodni strani in naletela na duhovniško klop in sedež. Šele potem sva se pomirjena vrnila v dolino. Naslednje leto smo blizu najdišča z udarniškim delom postavili barako, ki jo je podjetje Merkur moralo umakniti zaradi gradnje križišča pred Iskro v Kranju (mi smo seveda tam izkopavali in bili takoj zraven!). Odkritje Ajdne je močno odmevalo med ljudmi v okolici in naletelo tudi na zanimanje v takratni kulturni skupnosti Jesenice. Raziskave so finančno podprli, obenem pa izrecno zahtevali, da se odkrite objekte prezentira. To je bila povsem nova situacija, sploh pa, ker so zatrdili, da denar ni problem! Komisija, ki je bila formirana za izvedbo te naloge, je vključevala res eminentne strokovnjake (dr. Iva Curk, dr. Ljudmila Plesničar, dr. Marjan Slabe, dr. Nace Šumi, dr. Cene Avguštin, dr. Peter Petru, Andrej Valič, Anton Miklavčič, Olga Zupan, France Vardijan, Ivan Bogovčič in še nekateri). Ugotovljeno je bilo, da na tej višini in v teh razmerah pride v poštev le prezentacija s prekritjem (streho). Predstavniki Gorenjskega muzeja se s tem niso strinjali in dela niso hoteli prevzeti. Republiški zavod (dr. Iva Curk) je zato nalogo poveril kranjskemu Zavodu. Meni je to predstavljalo velik izziv. Po neuspešnem razpisu za pridobitev projekta prezentacije, ki je sledil, je projekt izdelal France Vardijan (RC). Skupaj smo nato poiskali in analizirali pesek iz bližnjih peskokopov ter izbrali najbolj podobnega originalu, testirali najustrežnejše sestave veziv, izoblikovali in izvedli novo metodo sanacije arheološkega zidu z delnim razstavljanjem (podrobni opisi so objavljeni), predvsem pa reševali izjemne logistične probleme. Ing. Vardijan je s svojimi poznanstvi dosegel, da nam je GG Bled izposodil in montiral žičnico, napeljali smo vodovod iz 500 m oddaljenega studentca s sosednjega pobočja na vrh Ajdne ter se dogovarjali za prevoze iz doline. Ves material je bilo treba vsaj po štirikrat naložiti in razložiti, preden je prispel na

najdišče. Predvsem pa smo s prerazporejanjem sredstev dosegli, da je prezentacija pričela dohitevati raziskave, kar je zelo pomembno. Z leti so se nato na najdišču menjali različni raziskovalci (dr. Slavko Ciglenečki, mag. Barbara Toman, dr. Verena Perko), konservatorji pa smo se naučili še marsikaj – dojeli smo poznoantično zidarsko tehniko, razvili metodo sanacije arheološkega zidu z globinskim izpiranjem brez razstavljanja zidu ipd. Vendar smo z leti tudi izgubili financerja; občina Jesenice se je razdelila, nova občina Žirovnica ni več kazala interesa, na Ministrstvu za kulturo so za financiranje zahtevali 50 % participacijo lastnikov (to so bili kmetje iz bližnjih vasi, ki niso padli na glavo, da bi plačevali naše delo na Ajdni). Kasneje je del zemljišča na Ajdni Ministrstvo za kulturo sicer odkupilo, še vedno pa nismo uspeli pridobiti upravljavca že prezentirane arheološke lokacije. Tu tiči glavni vzrok moje bolečine. Še mnogo zanimivih detajlov je povezanih z deli na Ajdni, a kot sem rekel, v tem intervjuju gotovo ni dovolj prostora za vse.

Kako so potekala konservatorska dela na Ajdni in kako ste sprejemali odločitve? Navsezadnje vemo, da je vsak konservatorski poseg na najdišču na nek način ne le ohranjanje in interpretacija, temveč je hkrati tudi uničenje.

Delo na Ajdni je vseskozi spremljala strokovna komisija, ki sem jo omenil. Vsako pomlad sem moral komisiji predstaviti program dela za tisto leto, po zaključku sezone pa poročati o opravljenem delu, običajno tudi z ogledom na terenu. To so bili t. i. kolavdacijski ogledi, ki so vsebovali tudi priporočila in usmeritve za prihodnje leto. Vse strokovne odločitve, pri katerih smo iskali ravnovesje med ohranjanjem originala in dodajanjem nujno potrebnega novega, meje v stopnji interpretacije, obseg posegov itd. so bile oblikovane v strokovni komisiji.

Samo delo je bilo – kot sem že omenil – predvsem velik izziv, priložnost za pridobivanje novih znanj, zahtevna šola organizacije dela. Ne smemo pozabiti, da takrat še ni bilo mobilnih telefonov, zato sem moral včasih tudi po 3-krat dnevno z Ajdne v dolino in nazaj, saj je ostalo delo na Zavodu moralo potekati nemoteno. Ekipa je običajno štela približno 10 ljudi. Med deli, ki so v najbolj intenzivnih letih trajala po mesec dni, smo spali v baraki blizu delovišča (oddaljena cca 20 minut hoje), brez vsakega udobja. Treba je bilo poskrbeti tudi za prehrano in zato zagotoviti kuharja, ki je bil tudi ekonom. V ekipi ni bilo nobenih pravih strokovnjakov, glavni zidar (Franc Fortuna, delavec kranjskega Zavoda), je bil priučen, a izjemno

domiselni vseznalec, po potrebi tudi tesar, kamnosek in še marsikaj. Znano je, da je bila moja ekipa na Ajdni vedno precej sumljivega sestava, vendar so bili fantje in dekleta vedno izjemno motivirani, samoiniciativni in zelo delavni. Šele kasneje, ko sem nekajkrat delal z gradbenimi podjetji, sem videl te velike prednosti mojih ekip. Ni šala spravljati na Ajdno 6 do 8 m dolge pozidne lege debeline 20 x 30 cm ali pa gradbeni material (pesek, apno, cement) na hrbtih nositi po klinih, kadar se je pokvarila žičnica. Vendar je zanimivo tudi to, da je delo, pri katerem je veliko improvizacije, dalo tudi estetske učinke, zelo podobne originalu. Verjetno je delo v pozni antiki potekalo na podoben način.

Kako danes interpretiraš slovanske najdbe na Ajdni? (Menda te ni bilo na najdišču, ko je prišla na dan staroslovanska ostroga, hehehehe ...). Kaj nam je Ajdna omogočila spoznati v arheološkem in konservatorskem smislu?

Ja, zanimivo! Na Ajdni sta bili najdeni dve karolinški ostrogi, vedno takrat, kadar mene ni bilo zraven in kadar je delo vodila neka kustosinja iz Gorenjskega muzeja (ali jo morda poznaš?). Človek si ne more kaj, da ne bi dvomil v take najdbe (hehehehe). Kot vemo, za pojav slovanskih najdb na Ajdni in drugih poznoantičnih višinskih naselbinah obstaja več teorij. Po eni naj bi bila to posledica umika v težko dostopne kraje v času vojn Ljudevita Posavskega (ki so se mu pridružili tudi Slovani ob gornji Savi) s Franki, po drugi teoriji pa naj bi bile te najdbe pravzaprav kultne daritve. Zlasti v tem pogledu izstopajo najdbe z Gradišča nad Bašljem. Osebnostno se bolj nagibam k tezi o ponovni, vsaj občasni poselitvi teh lokacij – iz kakršnih koli razlogov že. Ajdna je predvsem jasno pokazala več faz poselitve (več gradbenih faz), nasilen konec naselbine s plastjo žganine, v kateri so tičale pušične osti, s svojo lego pa tudi težke razmere, zaradi katerih je nastala. V konservatorskem smislu smo razvili zelo uporabno metodo konservacije arheoloških zidov z maksimalnim ohranjanjem originala ob hkratni zagotovitvi maksimalne nosilnosti. Metoda bi lahko postala standard, če bi kdo za standarde poskrbel.

Kako ocenjuješ izjemen razmah arheoloških raziskav v Kranju in kaj so nove metode in raba sodobne tehnologije doprinesle, česar nekoč nihče od nas ni zmožal storiti?

Velik razmah arheoloških raziskav v Kranju je posledica obsežnih komunalnih in gradbenih del (gradnja nove

infrastrukture, tlakovanje mestnih površin, adaptacije objektov itd.). K sreči je slovenska arheologija sedaj tako organizirana, da raziskave lahko opravljajo tudi zasebna podjetja. Dokler je bil raziskovalec lahko le Zavod, sem se utapljal v delu in temu primerno tudi nestrokovno delal. Spomnim se, da je kmalu po osamosvojitvi naš Zavod obiskal tudi takratni minister za kulturo (takrat so ministri še obiskovali strokovne ustanove) in povprašal, kako nam ministrstvo lahko pomaga. Rekel sem mu, da bi nujno rabili dodatne zaposlitve, ker zaradi obilice dela ne morem povsem strokovno delati in imam zato zelo slabo vest. Rekel mi je, da je slaba vest pač problem vsakega posameznika. Kakor koli že – nove metode in nove generacije arheologov omogočajo mnogo bolj natančno – ob tem pa tudi hitreje delo, mnogo boljše dokumentacijo, mnogo spremljajočih raziskav itd. Površine, ki jih danes z novo tehnologijo obvladujejo raziskovalci, so nam ob soočenju z avtocestnim programom še vzbujale grozo. Vendar so ozko grlo ostale objave oz. končne interpretacije izkopanega. Od tovrstnega dela očitno zasebna podjetja ne morejo preživeti, zato hitijo od terena do terena.

Raziskave na avtocestah so dale izjemna odkritja tudi na Gorenjskem, ki pa so bila le delno predstavljena javnosti. Katere naloge so ostale še nedokončane, pa meniš, da bi morale biti že zdavnaj opravljene – in kje so glavni vzroki za te zamude pri predstavitvi spoznanj javnosti?

Verjetno misliš predvsem na prvovrstno najdbo rimske vile v Mošnjah. Tudi ta mi je obležala na vesti, predvsem pa na vesti moje sodelavke in naslednice Judite Lux, ki je objekt izjemno uspešno izkopala. Ob vsem trudu objekt še ni doživel končne prezentacije. Razlog je nerazumljivo banalen. Ko smo videli obseg vile in njene arhitekturne kvalitete, smo ugotovili, da bi se s spremembo projekta protihrupne zaščite AC dalo najpomembnejši del vile ohraniti in prezentirati. Dosegli smo celo, da je DARS res preprojektiral protihrupno zaščito (nasip nadomestil z ograjo). Vendar so predstavniki DARS-a zaradi slabih izkušenj z načrtovano prezentacijo v Školaricah zahtevali, da Ministrstvo za kulturo garantira, da bo plačalo prezentacijo, saj so stroški preprojektiranja in vsega v zvezi s tem znašali cca 150.000,00 EUR. Podpisan je bila celo ustrezen dogovor med DARS-om in MK. Kljub temu MK svojih zavez ni izpolnilo, prezentiran je le del objekta, najkakovostnejši del (balneum z mozaiki in slikanimi ometi) še ne. Krajevna skupnost Mošnje si

močno prizadeva, da bi objekt vključila v svojo turistično ponudbo, in ko jih je obiskala prejšnja ministrica, sem jo spomnil na podpisani dogovor. Dejala je, da se ministri pač menjajo. Kot da bi z vsako novo vlado državo na novo ustanovili!

Tudi nedokončane prezentacije v Kranju, na Ajdnu in na Malem gradu v Kamniku kažejo, da politiki (lokalni in državni) ni kaj dosti mar za kulturno dediščino, ne dojema je niti kot ekonomski potencial, saj je vendar to infrastruktura turizma. Seveda vsa čast izjemam npr. v Celju in Radovljici. K celostni predstavitvi kulturne dediščine sodijo seveda tudi objave, razstave, predavanja ter vključevanje v turistično ponudbo krajev. Kar se tiče dolga konservatorjev na tem področju je treba poudariti, da na Zavodu ni nikakršnih ur predvidenih za študij in objave, lokalne turistične organizacije pa se kar dobro počutijo v svojih pisarnah.

Zavodske službe niso lahke, obsegajo od terenskega dela do administrativnih nalog in pravnih odločitev, kot tudi napore in nepredstavljivo odgovorne stike z javnostjo. (Če primerjaš število zaposlenih na ZVKD in npr. v bližnjem muzeju, je številka le težko primerljiva in z nobenega vidika opravičljiva). Lahko na kratko opišeš obseg, zahtevnost in število svojih nalog, ki so bile v tvoji pristojnosti in odgovornost, ki so ti jih odločitve pred zakonom in pred javnostjo nalagale?

Te naloge so predpisane z zakonom in jih tu ne bi našteval. Treba pa bi bilo določiti normative. Sam sem vseh 40 let za vsak dan beležil, koliko ur sem porabil za kakšno delo. To bi bila že osnova za izračun normativov – če bi se kdo tega hotel lotiti. Bojim se, da bi se potem tudi razmerje med številom zaposlenih v muzejih in v Zavodu močno spremenilo. Dejstvo je, da skoraj nikoli nisem izrabil celotnega dopusta, da v službi nisem uspel napisati niti enega članka in da sem v letih, ko je bil Zavod edini pooblaščen izvajalec zaščitnih izkopavanj, opravljal včasih tudi po troje izkopavanj hkrati in med njimi vsak dan prevozil po 150 km. Temu primerna je bila zato tudi kakovost opravljenega dela. Zakon iz leta 2008 je v tem pogledu prinesel velik napredek in izboljšanje.

Lahko opišeš najbolj naporno nalogo, ki si opravil v času svojega službovanja? So te kdaj poskušali podkupiti ali kako drugače vplivati na tvoje odločitve, npr. po politični poti?

V fizičnem smislu je bila najnapornejša naloga, kako spraviti gradbeni material na Ajdno, potem ko so nam ukradli nek del s pogonskega stroja žičnice. Za naslednji dan je bil napovedan prihod zidarja in njegovega pomočnika; če bi ju odpovedali, bi ju morali zopet dolgo čakati (ekipo bi moral razpustiti in delo za daljši čas prekiniti). Janez Meterc je organiziral, da so nam domačini dovolili demontirati žičnico s sv. Lovrenca nad Zabreznico, kamor so tovorili material. Med potjo tja (v hudem dežju) nam je najprej počila avtomobilska guma. V dežju smo zamenjali kolo, nato pa se peš povzpeli do Lovrenca cca 30 minut hoje v hrib. Tam smo žičnico razstavili in si oprtali na rame posamezne dele (po kakšnih 40 kg vsak). Znosili smo jih do avta in nato v sedlo med Veliko in Malo Ajdno (dež je še vedno padal). Tam smo stroj ponovno sestavili in ugotovili, da je prešibak, da bi potegnil obstoječo vlečno pletenico in voziček. Odstranili smo neustrezno pletenico in montirali tanjšo z lažjim vozičkom. Še vedno je bil stroj prešibak, da bi potegnil tovor skozi drevesne krošnje. Plezali smo po drevju in sekali veje, da smo sprostili pot. Nato se je izkazalo, da tanjša pletenica uhaja iz žlebiča na škripcu – eden od fantov je zato moral sedeti v vrhu borovca, kjer je bil škripec montiran, in zadrževati pletenico. Ko smo prepeljali zadnje vreče materiala, je crknila še sklopka na stroju žičnice. Vendar je bil material dostavljen in delo je lahko nemoteno potekalo naprej.

Vendar to so le fizične obremenitve – hujše je bilo na avtocesti v Mošnjah, kjer smo se uštel v predvideni količini potrebnega izkopa, zašli v hudo finančno in časovno stisko ter si le z napornimi pogajanjmi zagotovili dodatnih 10 dni dela. Vmes nam je veter odnesel enega od velikih šotorov, težak pomladanski sneg nam je krivil šotorske konstrukcije itd. Vendar sem takrat že imel sposobno pomočnico (Judito Lux), ki je prevzela operativo.

S podkupninami nisem imel težav – ponudbe so se seveda pojavljale, kadar smo izbirali kakšnega podizvajalca gradbenih ali zemeljskih del, a te stvari mi ne predstavljajo skušnjave. Bolj me je prizadela pripomba predstavnika Gorenjskega muzeja v komisiji za Ajdno, ki je ugovarjal prezentaciji, češ da jaz (»klerikalec«) skušam postaviti cerkev na Ajdni. Dr. Šumi se je takrat glasno in odločno uprl takim podtikanjem.

V zadnjem delu svojega službovanja si velikokrat kritično opozoril, da ste zavodski arheologi le še birokrati. Nam lahko razložiš prednosti in hibe prejšnjega in sedanjega,

sobnega načina delovanja ZVKD? Zavodi so do leta 1994 združevali varstvo naravne in kulturne dediščine. Kako gledaš nazaj, je ta sistem omogočal boljše varstvo dediščine v izvornem okolju?

Če začnem na zadnjem koncu vprašanja – vsi na Zavodu smo ocenjevali, da je bila združitev varstva naravne in kulturne dediščine boljša rešitev. Varstveniki naravne dediščine so sedaj umeščeni pod okrilje Ministrstva za okolje, ki je glavni eksploator prostora in je tako sam sebi nadzornik. Sicer pa sem že omenil slabosti prejšnjega sistema varovanja arheološke dediščine. Prekomerna obremenitev s terenskim delom je povzročala slabo kakovost opravljenega dela. Poleg tega ne gre, da bi Zavod predpisoval posege in jih obenem izvajal (sistem, kot ga Srbi opišejo z besedami: *kadija tuži, kadija sudi*). Zavod tudi kadrovsko, organizacijsko in tehnično ni mogel več slediti zahtevam družbe. V tem pogledu je sedanji sistem neprimerno boljši. Zasebna podjetja so veliko vložila v nove tehnologije in znanja ter omogočila zaposlitev številnim arheologom. Slovenska arheologija je zaradi dosledne delave sistema s podzakonskimi akti tudi najboljše organizirana spomeniškovarstvena stroka pri nas. Še vedno pa je problem preobremenjenosti z administrativnim delom – pričakovali smo (nekateri), da bodo kakovostno izdelani OPPN-ji (občinski podrobni prostorski načrti) odpravili potrebo po izdajanju kulturnovarstvenih pogojev. Gospodarski razcvet je povzročil izjemno povečan pritisk na prostor, za vsa administrativna opravila zmanjkuje časa. Pri tem pa bi bili stalni konservatorski nadzori nad izvajanjem zaščitnih raziskav nujno potrebni – predvsem zdaj, ko so cene arheoloških raziskav tako padle, da je na prvi pogled jasno, da za tak denar kakovostnih raziskav ni moč opraviti. Poleg tega pa bi morali nadzor opravljati predvsem izkušeni arheologi, ki bi metodologijo in interpretacijo obvladali vsaj toliko kot izvajalci.

Vemo, da navkljub odličnim strokovnim znanjem s posameznih znanstvenih področij (arheologije, konservatorstva, restavracije itd.) pri nas vendarle nimamo razvitega znanja o družbenem pomenu dediščine. Kje vidiš vzroke, da se v nasprotju s Hrvati in Srbi, ki ta skupna dediščinska znanja že desetletja razvijajo na stopnji univerzitetnega študija, Slovenci temu uspešno upiramo? Ali naša družba zares razume vlogo kulturne dediščine? Je pri nas kulturna dediščina politično blago?

Spet bom začel zadaj – kulturna dediščina je tudi politično blago zgolj v besedah pred volitvami in Slovenci ne

razumemo vloge kulturne dediščine. To bi lahko ilustriral s številnimi primeri in izjavami, ki sem jih doživljal ob zagovarjanju razglasitvenih aktov pred občinskimi sveti. Pomanjkljivost vidim predvsem v šolskih programih. Dolga leta sem opravljal vodstva po starem mestnem jedru za osnovne šole – vendar to tematiko obravnavajo le v 4. razredu. Srednješolcev nisem nikoli vodil po kakšnem kulturnem spomeniku. Večkrat sem ob menjavi občinskih oblasti ponudil novoizvoljenim svetnikom vodstvo po starem mestnem jedru Kranja. Odzvali so se dvakrat, prišlo je po 6 svetnikov (od 33), vedno le s strani opozicije. Ko smo v Kranju uničili izjemno zanimiv srednjeveški obrambni jarek, je bila v občini na oblasti desnica, v državi pa levica – eni ali drugi bi lahko zadevo rešili z zagotovitvijo sredstev za odkup projekta, pa tega niso storili. Pač pa so nas pozvali na zagovor pred parlamentarno komisijo za kulturo, kjer so se med seboj obmetavali z očitki. Očitno smo Slovenci na tem področju premalo izobraženi.

Na kaj bi rad opozoril mlade, ki stopajo po tvoji poti? Katere so tiste stvari, ki jih terenski arheolog nikoli ne sme spregledati, in katere so tiste, ki bi se jim moral v velikanskem loku izogniti?

Na vsak način morajo biti varuhi kulturne dediščine čim več prisotni na terenu. Bojim se, da bodo nove tehnike

daljinske zaznave arheoloških lokacij povzročile, da bodo konservatorji še manj hodili po terenu, vendar brez tega ne gre, tudi s svojo prisotnostjo izkazujejo pomen tovrstne dediščine. Čim več med ljudi, čim več na terenu! Izogniti pa se je treba oblastnemu odnosu do ljudi, ignoranci in samozadostnosti. Seveda je še veliko drugih stvari, ki se jim je treba izogniti – npr. nepotrebnim izkopavanjem, lovom na najdbe itd. Če se malo pošalim, bi navedel še nauk nekega izkušenega arheologa (ki je že pokojen): če boš kdaj naletel na zid, samo zasuj in beži, iz tega so same sitnosti!

Katera svoja dela (izkopavanja, konservatorski posegi, študije, objave, razstave) ocenjuješ kot največji uspeh in kaj bi danes storil drugače?

Res vesel sem rezultatov dela na Ajdnu in sodelovanja pri razstavi Pismo brez pisave pred davnimi leti. Vse drugo bi danes napravil drugače.

Te smemo prositi za kakšno najnovejšo fotografijo?

Slike nimam nobene, vsaj ne take, na kateri bi si bil všeč (minili sreče so in slave časi!). Novejše imam le rentgenske slike kolka in kolena, kar pa verjetno ne pride v poštev (čeprav je povezano z arheologijo).